

Landgoederen en buitenplaatsen:

Piet Bakker

verweving van natuur en cultuur

Op veel landgoederen en buitenplaatsen komen verscheidene Rode Lijstsoorten voor. In dergelijke gebieden is in hoge mate sprake van historische (en nog altijd doorlopende) menselijke beïnvloeding. Het zijn cultuurlandschappen, waar de vervlechting van natuur- en cultuurelementen bijzonder innig is, ja zelfs tot de meest wezenlijke kenmerken ervan behoort. Elke poging tot waardering en beheer dient hier te vertrekken van een beeld van complexe verwevenheid van natuurlijk en cultureel erfgoed.

Landgoederen en buitenplaatsen

Landgoederen en buitenplaatsen vormen een karakteristiek onderdeel van het Nederlandse landschap. Vaak herbergen ze een grote natuurlijke en culturele rijkdom. In Nederland zijn meer dan duizend landgoederen en circa duizend historische buitenplaatsen. Tussen 1930 en een korte tijd geleden zijn er in Nederland bijna geen buitenplaatsen en landgoederen meer bijgekomen. De laatste jaren worden weer 'nieuwe' buitenplaatsen en landgoederen gesticht.

Het eeuwenlange samenspel tussen natuur en mens heeft ertoe geleid dat geen twee landgoederen of buitenplaatsen er hetzelfde uitzien. Altijd is er sprake van verweving van natuur en cultuur.

Over de begrippen landgoed en buitenplaats bestaat veel verwarring. Essentieel is dat er op landgoederen altijd een duidelijke economische functie is; op buitenplaatsen is die ondergeschikt of afwezig.

Een landgoed bestaat geheel of gedeeltelijk uit bos, met daarnaast eventueel landbouwgronden en natuurgebieden. Oorspronkelijk was de productiefunctie primair: uit landbouw of bosbouw moest rendement worden behaald, d.w.z. financieel gewin. Daarom zijn op veel landgoederen boerderijen aanwezig. Vanouds speelden jacht, landbouw en bosbouw op landgoederen een belangrijke rol. Een landgoed is een economische eenheid, maar veel eigenaren schonken ook aan-

dacht aan de esthetische aspecten. Een aantal landgoederen kent een monumentaal hoofdgebouw, dat soms nog uit de middeleeuwen stamt; het gaat dan meestal om landgoederen die al vele generaties in handen van dezelfde adellijke families zijn. Er is echter niet altijd een monumentaal huis. De oppervlakte van een landgoed is doorgaans groter dan die van een buitenplaats, tot enkele duizenden hectaren.

Een buitenplaats bestaat uit een monumentaal gebouw (landhuis of kasteel) met bijgebouwen, tuin- en parkaanleg en waterpartijen, die samen een eenheid vormen. Oorspronkelijk fungeerde een 'buiten' als zomerverblijf. De oppervlakte is doorgaans niet meer dan enkele tientallen hectaren. Het fenomeen buitenplaats ontstond in de zeventiende eeuw. Sommige buitenplaatsen zijn ontstaan uit middeleeuwse kastelen, die door de adel

aan de eisen van de tijd werden aangepast. In de Gouden Eeuw zijn veel hofsteden gesticht door gefortuneerde stedelingen, die in handel en scheepvaart veel geld verdiend hadden. Deze regenten bouwden landhuizen, met een fraaie tuin- en parkaanleg daar omheen. Bij het ontwerp van gebouw en park waren vaak bekende architecten en tuinarchitecten betrokken. Veelal bevat de op het platteland gelegen buitenplaats elementen van stedelijke architectuur.

Zowel op buitenplaatsen als op landgoederen vinden we lanenstelsels. Op landgoederen lopen lanen vaak door tot in het productiegedeelte van het landgoed. Begripsverwarring kan ontstaan, doordat een groot landgoed vaak een buitenplaats als kern heeft. Het grootste landgoed van ons land, Twickel bij Delden (O.), heeft een oppervlakte van 4.000 ha. De helft ervan bestaat uit landbouwgronden (met 150 boerderijen), bossen en heidevelden. Dit is het productiegedeelte van het landgoed, waar exploitatie plaatsvindt; op de heidevelden is de exploitatie inmiddels verleden tijd. Bij het kasteel bevindt zich een binnentuin en een uitgestrekt landschapspark. Dit is het buitenplaatsgedeelte van het landgoed Twickel, ontworpen door bekende landschapsarchitecten als Daniël

Het door historische tuinen en een landschapspark omgeven kasteel Twickel bij Delden (Overijssel) vormt de kern van het grootste landgoed van Nederland (foto: Stichting Twickel).

De Levende Natuur

Marot (ca 1720), Johan David Zocher jr. (1835), Hendrik en Samuel van Lunteren (ca 1840), Louis Paul Zocher (1871), Carl Petzold (1885 tot 1891), Edouard André (1886), Hugo Poortman (1907) en Tjeerd Koning (ca 1950). In tuin en park van Twickel liggen dus historische lagen uit meerdere eeuwen over elkaar heen.

Natuurlijke rijkdom

Er bestaat geen landelijk overzicht van de specifieke natuurwaarde van landgoederen en buitenplaatsen (Bakker, 1998a). Die natuurwaarde is relatief toegenomen door de sterkere achteruitgang in het omliggende gebied, waar verstedelijking en intensivering van de landbouw hun tol hebben geëist.

Net als veel oude nederzettingen zijn talloze landgoederen en buitenplaatsen gesticht op de grens van hoog en laag, bijv. aan de binnenduinrand, aan de rand van beekdalen en op oeverwallen langs rivieren. Dit zijn bij uitstek gradiënt-milieus. Bij buitenplaatsen in landschapsstijl is vaak kunstmatig reliëf gecreëerd in de vorm van vijvers en heuveltjes. Bovendien zijn op landgoederen soms beken, sprenge, bronnen en kwelmilieus aanwezig. Het bronbos op het landgoed Middachten bij De Steeg is vermaard om zijn botanische rijkdom. Op andere landgoederen vinden we beken, hoogveentjes, schrale graslanden, bloemrijke wegbermen, soortenrijke struwelen en bossen.

De uitbundige bloemenpracht van de stinzenplanten vormt in het voorjaar één van de meest spectaculaire aspecten van onze buitenplaatsen. Dit zijn overwegend bol- en knolgewassen die vanaf eind achttiende eeuw als sierplant werden uitgeplant en die vervolgens zijn verwilderd en ingeburgerd. De meeste soorten zijn afkomstig uit Midden- en Zuid-Europa. Ze hebben zich in de loop van de tijd aangepast aan klimaat en bodem in het laagland van Noordwest-Europa. Het stinzenmilieu is door de mens gecreëerd door jarenlange bemesting en bodembewerking (Bakker & Boeve, 1985).

Op oude muren van kastelen, landhuizen, bruggen en op tuinmuren vinden bedreigde muurplanten een plaats. In essen- en iepenhakhout komt een gemeenschap van zeldzame blad- en levermossen voor. De kleibossen, o.a. langs de Vecht en de Langbroeker Wetering, zijn bij mycologen beroemd vanwege hun paddestoelenrijkdom. In kleigebieden zijn de oude boscomplexen beperkt tot buitenplaatsen.

De Oelerbeek stroomt door het landgoed Twickel bij Delden (Overijssel) (foto: Archief Natuurmonumenten).

Het is niet verwonderlijk dat vele Rode Lijstsoorten op landgoederen en buitenplaatsen voorkomen. Op het landgoed Twickel zijn onder de vaatplanten 31 Rode Lijstsoorten aangetroffen (van der Veen, 1997). Hierbij zijn twee bedreigde soorten die in het meest cultureelrijke deel van het landgoed voorkomen niet meegeteld, nl. de zeer zeldzame Blaasvaren (*Cystopteris filix-fragilis*) op de niet gerestaureerde delen van de muren van kasteel en slotgracht, en het Mosbloempje (*Crassula tillaea*) op paden in de moestuin.

Ook de fauna van landgoederen en buitenplaatsen is vaak bijzonder rijk. Dit geldt met name voor de broedvogels en vleermuizen in oude parkbossen. Wat de vogels betreft zijn er, naast holenbroeders en roofvogels, ook koloniebroeders als Roek en Blauwe reiger, en verder IJsvogel, Wielewaal en Appelvink. Bovendien zijn landgoederen vaak rijk aan vlinders, amfibieën en reptielen.

Omdat op landgoederen vaak oude groeiplaatsen van oud bos aanwezig zijn, is de kans groot dat juist daar autochtoon genenmateriaal te vinden is (Maes, 2002). Zo groeit op een landgoed langs de Kleine Barneveldse Beek de zeldzame Steeliep (*Ulmus laevis*). Door de Bomenstichting zijn 10.000 monumentale bomen (zowel wilde als gekweekte) geregistreerd. Daarvan staan er opvallend veel op landgoederen en buitenplaatsen.

Culturele rijkdom

Talrijke bekende architecten en landschapsarchitecten hebben hun stempel gedrukt op landgoederen en buitenplaatsen. Daarnaast was er altijd een persoonlijk stempel van de eigenaar. Het gaat hierbij zowel om de gebouwen als om het padenverloop, de beplanting, de verdeling van de diverse functies e.d. De verbindende schakel is het ontwerp van een landschapsarchitect. Het geheel bezit ruimtelijke kwaliteit en allure.

In historische tuinen en parken van buitenplaatsen en landgoederen verschilt het aantal inheemse en uitheemse soorten per terrein. Met name het sortiment sierbomen en -struiken is karakteristiek. Dit is te danken aan landschapsarchitecten uit de 19e en 20e eeuw, die een grote dendrologische kennis bezaten, zoals de familie Zocher, H. van Lunteren en Zoon, de familie Watzel, H. Copijn en Zoon, en Leonard Springer. Deze landschapsarchitecten (behalve Springer) hadden een eigen kwekerij en leverden bomen voor de parken waarvan zij het ontwerp maakten.

Erfgoed

Onder erfgoed verstaan we de erfenis van waardevolle zaken waarmee we respectvol omgaan en die we willen overdragen aan toekomstige generaties. Erfgoed vormt de verbindende schakel tussen verleden, heden en toekomst. Op landgoederen en buitenplaatsen is sprake van innige verweving van natuurlijk en cultureel erfgoed. De meest waardevolle voorbeelden zijn aangewezen als beschermd monument. De natuurwaarde van landgoederen komt vaak overeen met die van aangrenzende bos- en natuurgebieden; op intensief gebruikte landbouwgronden is de natuurwaarde veel geringer. Op buitenplaatsen en het buitenplaatsgedeelte van landgoederen speelt naast de natuurwaarde ook het cultureel erfgoed een belangrijke rol (monumentale gebouwen, tuinarchitectuur en het sortiment sierplanten).

Bij onze inspanningen om de biodiversiteit in stand te houden dient behalve aan wilde organismen uitdrukkelijk ook aandacht geschonken te worden aan gecultiveerde planten (Bakker, 1998b) en dieren (b.v. oude huisdierrassen). Een probleem is de scheiding die er ten aanzien van de kennis van wilde en gecultiveerde planten bestaat in het onderzoek, de opleidingen en de kwekerswereld. Dit komt zelfs tot uiting in het bestaan van twee aparte internationale codes voor de nomenclatuur.

Kasteel Eerde bij Ommen
met oude zomereiken
(foto: Brigitta Witte).

Talrijke soorten en cultivars van sier-
(foto: Brigitta Witte).

Talrijke soorten en cultivars van sier-

